

sebeple de kanıt getirmeye ve bu kanıtlara dayanarak sonuç çıkarmaya daha az yer veriliyordu. Kaçar hânedanı döneminde İran Avrupa teknolojisi, Batı bilimi ve yeni düşünce akımları ile tanıştı, başta siyasî akımlar olmak üzere birçok yeni düşünce ülkeye girdi. Yeni kurulan dârülfünun bu akım ve düşüncelerin yayılmasında etkili oldu. Yazarların, baskıcı rejime karşı bir özgürlük ve ilerleme bilincinin doğmasını sağlamak amacıyla makalelerini halkın kolayca anlayabileceği bir dille yazmaya çalışmaları dilde sadeleşmeye yol açtı.

Cemâleddin-i Efgânî, Ahundzâde Mirza Feth Ali ve Melkum Han'ın sert eleştiriler ihtiva eden makaleleri İran'da meşrutiyet döneminin başında yeni düşünce ve hareketlerin doğmasında etkili oldu. Bunların dışında Ali Ekber Dihhudâ'nın "Çerend ü Perend" başlıklı gazete makaleleriyle Seyyid Muhammed Ali Cemalzâde'nin "Yekî Bûd Yekî Nebûd" adlı makaleler toplamı edebî ve sosyal eleştiride gerçekçiye ve dilde sadeliğe yönelen bir akımın doğmasına zemin oluşturdu. Sade yazma zevki anlaşılması güç Arapça kelimelerin dilden atılmasını sağladı. Zamanla Farsça makaleler teknik ve muhteva bakımından İngilizce'de "article", Fransızca'da "essai" denilen makalelerin düzeyine ulaştı. Meşrutiyet döneminden sonra halkın siyasal ve sosyal sorunlara karşı ilgisi artınca makalelerin konularını daha çok vatan severlik ve toplumsal eleştiriler oluşturmaya başladı.

Fars edebiyatında makaleleri tarihî gelişim sürecini göz önünde bulundurarak konularına göre şu gruplara ayırmak mümkündür: 1. Edebî makaleler. Klasik İran edebiyatında Hâkânî-i Şîrvânî'nin münşeâtındaki mektuplar, Hamîdî'nin *Maḳāmât*'ında görülen konularla Sa'dî-i Şîrâzî'nin *Gülüstan*'ındaki hikâyeler, modern İran edebiyatında Abdülhüseyn-i Zerrînkûb'un *Naḳş ber Âb* adlı eserindeki "Der Cüst u Cûy-i İnsân" başlıklı makalesi bu türün örnekleridir. 2. Araştırmaya yönelik ilmî makaleler. Bir olay, bir eser, bir kişi veya bir konu hakkındaki incelemeler bu grupta yer alır. Makale niteliğini taşıyan yazılar bir araya getirildiğinde "makâlât" veya "mecnûa-i makâlât" adını alır; *Maḳâlât-ı Takizâde*, *Maḳâlât-ı Kesrevî* gibi. Bir araya getirilen seçme makalelere "güzîne-i makâlehâ" denilir. Bazı makale mecmuaları ise içindeki makale sayısına göre adlandırılır; *Bist Maḳâle-i Kazvînî*, *Bist Maḳâle-i Takizâde*,

Çend Maḳâle-i Naşrullâh-i Felsefî gibi. 3. Gazete ve dergilerde yayımlanan makaleler. Özellikle gazetelerin ilk sayfasında yayımlanıyorsa "sermakâle", birkaç sayı devam ediyorsa "makâlât-ı müselsel" veya "silsile-i makâlât" adı verilen bu tür makaleler siyasî, iktisadî, kültürel ve tarihî nitelikteki konuların yorumlamalarını içerir. Bunlara nakd (tenkit), tebliğ (propaganda) ve âgehî (ilân) gibi türler de eklenebilir. 4. Hikâye yönü ağır basan makaleler. II (VIII) ve III. (IX.) yüzyıllara kadar uzanan bu tür makaleler daha çok halk hikâyeleri tarzında manzum ve mensur olarak yazılmıştır. *Merzûbânnâme*, *Ṭûṭînâme*, *Baḥtiyârname* ile Hint kökenli *Kelîle ve Dimne* bu türün ilk örnekleridir. 5. Edebî eserlerle ilgili eleştiri makaleleri. 6. Mizah ve eğlence yönü ağır basan makaleler. 7. Ahlâkî ve dinî konularla ilgili makaleler.

İran edebiyat, tarih ve kültürüne dair eserler için bibliyografyalar hazırlanmıştır. Bunlardan İrec Efşâr'ın derlediği, 1915 yılından itibaren yazılan makalelerin bir bölümünü içine alan *Fihrist-i Maḳâlât-i Fârsî* ile (üç cilt) Mâhyâr-i Nevâ'nın *Kitâb-ı Şu'arâ-yi İrân* (7 cilt) adlı eserleri önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mehdi Mâhavi, *Bergûzide-i Nazm u Neḡr-i Fârsî yâ Fârsî u Nigârî*, Tahran 1369 ş./1990, I-II; *Zebân u Nigârî-i Fârsî*, Kum 1369/1990 hş., s. 69-100; Hüseyin Rezmû, *Envâ'-i Edebi ve Âşâr-ı Ân der Zebân-ı Fârsî*, Meşhed 1372 hş., s. 221-223; İrec Efşâr, "Maḳâla", *EI*² (İng.), VI, 91-92; Dihhudâ, *Lugâtname*, XXV, 880-881.

MEHMET KANAR

MAKAM

(bk. CÂH).

MAKAM

(المقام)

Kararlı ve düzenli çabalarla kazanılan ahlâk ilkesi veya sülûkün mertebeleri anlamında bir tasavvuf terimi.

Sözlükte "ayak üstü durulacak yer, ikametgâh, mertebe, mevki" gibi anlamlara gelen *makâm* kelimesi tasavvuf terimi olarak ahlâk ilkeleriyle sülûkün mertebelerini, velîlerin kabirlerini veya sembolik türbelerini ifade etmektedir. Kur'an'da rabbîn (er-Rahmân 55/46; en-Nâziât 79/40), meleklerin (es-Saffât 37/164), Hz. İb-

râhim'in makamından (el-Bakara 2/125), takvâ sahipleri için güvenli bir makamdan (ed-Duhân 44/51) ve kerîm makamdan (eş-Şuarâ 26/58; ed-Duhan 44/26) bahsedilmekte, Hz. Peygamber'in övülmüş bir makam (makâm-ı mahmûd) sahibi olduğu bildirilmektedir (el-İsrâ 17/79). Övülmüş makam ifadesi ezan duasında da geçmektedir (Buhârî, "Ezân", 8; Tirmizî, "Şalât", 43; Nesâî, "Ezân", 38).

Tasavvufta makam kavramı III. (IX.) yüzyıldan itibaren mücâhede ve sülûk kavramına bağlı olarak doğmuştur. Tasavvufî anlayışa göre nefis günah ve kötülüklerden mücâhede ve riyâzetle arındırılabilir. Günah ve kötülüklerden aşama aşama uzaklaşan sâlikin yaşadığı sevinme ve üzülmeye gibi bir anlık duygusal değişimlere hâl, halin sürekli ve kalıcı oluşuna makam adı verilmiştir. Makam, düzenli ve disiplinli bir gayret sayesinde halin istikrar ve süreklilik kazanmış şeklidir (bk. HAL.). Bununla birlikte hallerin ancak bir kısmı makama dönüştürülebilir. Meselâ ara sıra işlediği günahlardan dolayı pişman olan bir sâlik disiplinli ve düzenli çaba ile pişmanlık duygusunu sürekli ve kalıcı duruma getirince bu hali makama dönüşmüş olur. Seyrî sülûk bir anlamda insanın, yaratılışında var olan iyi huy ve temiz duygularını kalıcı ve sürekli bir duruma getirmeye çalışmasıdır. Bu da hallerin makama dönüşmüş olması demektir. Öte yandan hal ile makam arasında bazı farklar bulunduğu kabul edilmiş, genellikle sevinme, üzüntü, rahatlık ve sıkıntı gibi duygular hal; zühd, tövbe, sabır, şükür ve takvâ gibi dinî ve ahlâkî ilkeler makam olarak adlandırılmıştır (Serrâc, s. 65; Kuşeyrî, s. 191). Hal ile makam arasındaki bir fark halin ilâhî bir lutuf olarak görülmesi, makamın ise çalışarak bir süreç içinde kazanılmasıdır. Bazı sûfilere göre haller de makamlar gibi kalıcı olabilir. Bunlar bir halin daha başka haller içerdigini düşünürler (Kuşeyrî, s. 94).

Mısır'da Zünnûn el-Misrî, Horasan'da Bâyezîd-i Bistâmî ile Şakîk-i Belhî, Bağdat'ta Serî es-Sakatî tasavvufî hal ve makamlardan bahseden ilk sûfilerdir. Ebû'l-Hüseyn en-Nûrî *Maḳâmâtü'l-kulûb* adlı eserinde kalp, fuâd, sadr ve lûb makamlarından bahsetmiştir. Ona göre sadr İslâm'ın, kalp imanın, fuâd mârifetin, lûb tevhidin kaynağıdır. Ebû Bekir el-Kettânî ise bazısı nur, bazısı zulmetten olmak üzere Allah ile kul arasında bin makamın bulunduğu kanaatindedir (Herevî, s. 49, 439). Makamlar hakkında sûfî müellifler-

rin 7, 9, 10, 40, 100 ve 1001 gibi farklı rakamlar verdikleri görülmektedir. İlk sûfi müelliflerden Ebû Nasr es-Serrâc tövbe, vera' takvâ, zühd, fakr, sabır, tevekkül, rızâ olmak üzere yedi makamı sıralar, daha başka makamların bulunduğu da işaret eder (*el-Lûma*⁶, s. 65). Necmeddîn-i Kübrâ *Uşûl-i Âşere* adlı eserinde on makamdan (tövbe, zühd, tevekkül, kanaat, uzlet, zikir, teveccüh, sabır, murakabe, rızâ) söz eder. Hâce Abdullah el-Herevî *Menâzilü's-sâ'irîn* ve *Şad Meydân* adlı eserlerinde makamları 100 olarak tesbit etmiş ve her makamı üç dereceye ayırmıştır. Meselâ ihlâs makamının birinci derecesi riyadan sakınmak, ihlâsa karşılık bir şey talep etmemek, ikinci derecesi ihlâslı iş yapmak için çabalamakla beraber yapılan işin Allah'a layık olmadığını görüp mahcup olmak, üçüncü derecesi ihlâslı olmak fakat ihlâsı görmemek ve ihlâslı olduğunu iddia etmemektir. Makamın derecelerine *menzil*, bazan hal denir. Muhyiddin İbnü'l-Arabî tevekkül, yakın, şükür, sabır, murakabe, istikamet, ihlâs, sıdk, hayâ, hürriyet, zikir, tefekkür, fütüvvet, huluk, firâset, gayret, nübüvvet, risâlet, fakr, gınâ, tahakkuk, hikmet, edep, sefer, mârifet, muhabbet, şevk, semâ, kerâmet, mûcize ve rüya gibi tasavvufun temel meselelerini birer makam olarak ele alıp incelemiştir (*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 264-486).

Sûfiler, bir makama ulaşmanın geride kalan makamlarla ilişkili kesmek anlamına gelmeyeceğine, aksine ilk kazanılan makamın hayatın sonuna kadar devam edeceğine dikkat çekmişlerdir. Meselâ tövbe hem ilk hem son makamdır. Sabır, şükür, rızâ, zühd gibi makamlar da böyledir. Bazan bir makam iki veya daha fazla makamı içerir; bazan da bir makam bütün makamları kapsayacak kadar etkili ve belirgin olabilir (İbn Kayyim el-Cevziyye, I, 149-152). Makam ve hallerin arasına kesin sınırlar konulmamış, onların bir bütün olarak yaşandığı, geliştirilip güçlendirildiği kabul edilmiştir.

Seyrû sülûkte makamların bir ölçüde sabit bir sıralaması vardır. Makamlar tövbe ile başlar, tevhidle sona erer. Mürşidler sâlikin bir makamı tam olarak gerçekleştirmeden bir sonraki makama geçmesine, meselâ tevekkül makamının hakkını tam olarak vermeden kanaat makamına, tövbe makamının hakkını vermeden inâbe makamına geçmesine izin vermemişlerdir. Çünkü makamlar tam olarak gerçekleştirilmeyip eksik bırakılırsa ilk ma-

kamlardaki kusurlar mutlaka ilerideki makamlarda kendini belli edip sülûkü engelleyecektir (İbn Haldûn, s. 585).

Her makamın belli nitelikleri, gerçekleştirmeye şartları, hikmetleri ve hükümleri, bunlara uygun olarak gerçekleştirilen bir makamın da belli sonuçları vardır. Sâlikin makamlardan bir veya birkaçına ulaşması ölünceye kadar bu makama sahip olacağı anlamına gelmez. Kazanılan makamların kaybedilmesi mümkündür. Öte yandan şarta bağlı olan bir makam şartın ortadan kalkmasıyla sona erer. Meselâ havf ve recâ makamı cennete girene kadar devam eder, cennette havf-recâ söz konusu olmaz (İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 507).

Hücvîrî, her sâlikin ulaştığı makamlar içinde belli bir makamın niteliklerine daha fazla sahip olduğunu, bunun da onun yaratılışından geldiğini belirtir. Bu anlamda tövbe Âdem'in, zühd Nûh'un, teslim İbrâhim'in, inâbe Mûsâ'nın, hüzdün Dâvûd'un, recâ İsâ'nın, havf Yahyâ'nın, zikir Muhammed'in makamıdır (*Keşfü'l-mahcûb*, s. 484). Hücvîrî'nin burada makamı "meşrep ve karakter" anlamında kullandığı görülmektedir.

Makamlar ahlâkî olgunluğa ermedeki aşamalar sayıldığı gibi Hakk'a giden yoldaki menziller olarak da görülmüştür. Ferîdüddin Attâr, *Manîku't-tayr*'da yedi makamdan (talep, aşk, mârifet, istiğnâ, tevhid, hayret, fakr / fenâ) bahsetmiş, bunları geçilmesi güç yedi vadi olarak tasvir etmiştir. İbnü'l-Arabî, *el-İsrâ*⁷ ile *l-makâmî'l-esrâ* adlı eserinde mi'racda Hz. Peygamber'in ulaştığı makamı ruhun Hakk'a yükselmesi şeklinde açıklamıştır. Allah'ı sürekli olarak zikreden ve Kur'an'ın sırları üzerinde derin düşüncelere dalan velîler bu makama erişirler. Ona göre burak Allah sevgisinin, Mescid-i Aksâ Hakk'ın nurunun, duvar kalp saflığının, sût zevkî bilginin, semânın kapısını çalmak nefis mûcâhedesinin, refref ilâhî aşkın, sidretü'l-müntehâ imanının simgeleridir. Bu noktaya ulaşılınca perde kalkar ve sırlar keşfolunur (*el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, II, 357).

Şah Veliyyullah ed-Dihlevî makamı "kazanılmış ahlâkî ve ruhî melekeler" olarak tanımlamıştır. Ona göre akıl, kalp ve nefis üç latife olup bunlardan her birinin halleri ve makamları vardır. Akılın temel makamı yakindir, diğer haller ve makamlar onun şubeleridir. Kalbin makamı muhabbet, hali sekrdir; nefsin makamı tövbe, hali aşağı arzulara mağlûp olmaktır

(*Hüccetullâhi'l-bâliğa*, s. 612-639). İbn Sînâ, *el-İşârât ve't-tenbihât* adlı eserinin sonunda âriflerin makamlarını felsefî açıdan değerlendirmiştir. Velîlerin hakiki veya sembolik kabir ve türbelerine de makam denilir. Veysel Karanî, Cüneyd-i Bağdâdî, Bâyezîd-i Bistâmî, Yûnus Emre, Karaca Ahmed gibi ünlü velîlerin çeşitli yerlerde ziyaretgâh olan makamları vardır.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Ezân", 8; Tirmizî, "Şalât", 43; Ne-sâî, "Ezân", 38; Ebû'l-Hüseyn en-Nürî, *Ma-kâmâtü'l-kulûb*, Beyrut 1968; Serrâc, *el-Lûma*⁶, s. 65; Süleimî, *Tabakât*, Kahire 1949, s. 243, 264, 561; Hücvîrî, *Keşfü'l-mahcûb*, s. 224, 484; Herevî, *Menâzil*, tür.yer.; Şehâbeddin es-Sühre-verdî, *Avârifü'l-ma'ârif*, Beyrut 1966, s. 469, 529; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhâtü'l-Mekkiyye*, Kahire 1293, II, 86, 264-486, 507; a.mlf., *el-İsrâ*⁷ ile *makâmî'l-esrâ* (nşr. Suâd el-Hakîm), Beyrut 1408/1988; Kâşânî, *İştilâhâtü's-şüfiyye*, s. 87; Yahyâ b. Ahmed el-Bâharzî, *Evrâdü'l-aḥbâb ve fuşûşü'l-âdâb* (nşr. İrec Efşâr), Tahrân 1358 h., s. 18, 37-42, 51; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikin*, Beyrut 1403/1983, I, 149-152; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966, s. 94, 191; İbn Haldûn, *Mukaddime*, Tunus 1984, s. 585; Şah Veliyyullah ed-Dihlevî, *Hüccetullâhi'l-bâliğa*, Kahire 1966, s. 606-639; *el-Mu'cemü's-şüfi*, s. 930-940; Hasan Âsî, *et-Taşavvufü'l-İslâmî*, Beyrut 1414/1994, s. 346-354; A. Schimmel, *İslâm'ın Mistik Boyutları* (trc. Ergun Kocabiyik), İstanbul 1999, s. 108.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

MAKAM

(المقام)

Türk ve Arap müzikisinin en temel özelliğini belirleyen müzik terimi.

Sözlükte "durulan yer, durak" mânasına gelen kelime, Türk müzikisi tarihinde ve onun etkili olduğu coğrafyalarda kullanılan müzik sistemlerinin temelini teşkil eden bir kavramdır; geniş tarihi boyunca başka adlarla da anıldığı Doğu müzikisine çok özel bir anlam ve kimlik kazandıran önemli bir yapılanmayı ifade eder. Bir makam müzikisi olarak tanınan Türk müzikisinin diğer bir temel unsuru sayılan usul bunun yanında ikinci derecede kalır. Nitekim Kur'an tilâveti, mevlid, ezan, durak, na't, kaside gibi dinî ve gazel gibi din dışı müzikî formlarından çoğunun bir usulle ölçülmeksizin serbest olarak icra edildiği halde makam sisteminin dışında kalması mümkün değildir. Hint müzikisinde *raga*, İran müzikisinde *destgâh* adı verilen bu oluşumu ifade etmek üzere Ortaçağ döneminde *edvâr* kelimesi kullanılmıştır. Müzikî nazariyesi